

УДК 371.134:82(477.87)

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ ДАВНЬОГО ПЕРІОДУ ЗАКАРПАТТЯ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Марфинець Н.,
м.Ужгород

Постановка проблеми. Важливим засобом самоусвідомлення будь-якого народу є дбайливе ставлення до матеріальних і духовних надбань попередніх поколінь. У справі духовного відродження художня література займає особне місце, оскільки як «мистецтво слова вона є носієм потужного заряду духовної енергії, здатна передавати загальнолюдські й національні цінності від покоління до по-

коління, культивувати їх у людській душі» [9, с.3]. Уроки «літератури рідного краю», які є структурним елементом предмета «українська література», покликані прилучати учнів до регіональної культури, поглиблювати знання про історію краю, його найвидатніших діячів культури та мистецтва, ознайомлювати з творчістю письменників-земляків, з особливостями літературного процесу.

У новій «Програмі з літератури рідного краю для загальноосвітніх шкіл Закарпаття (5-11 класи)» зазначено, що курс літературного краєзнавства є системно-історичним. У ньому учні знайомляться з основними тенденціями довголітнього розвитку літератури краю [3]. З цією метою до програми включено невеликі оглядові розділи, які окреслюють основні тенденції певного літературного періоду. Програма побудована відповідно до Державного стандарту вивчення предмета «українська література» і враховує одну із головних особливостей викладання в останній ланці основної школи – застосування історико-хронологічного підходу. Вивчення літератури рідного краю в 9 класі розпочинається з оглядової теми «Давня література Закарпаття».

Розділ давньої літератури в курсі основної школи цікавий, але складний. Його вивчення пов'язане із постійним вирішенням низки проблемних ситуацій. Специфіка навчального матеріалу, дуже далекого для читачів-підлітків, фрагментарний характер тем, ряд понять історико-літературного характеру – все це утруднює роботу вчителя над цим курсом, спонукає його до творчих пошуків [8]. Адже давня література розвивалась у своєрідних умовах і має свої особливості. Вона була в основному рукописною, її пам'ятки у більшій частині не мали стійкого тексту [Там само].

Література давнини важлива для нас не лише як передісторія літературного процесу, а й насамперед як самостійне художнє явище, що розширюючи сферу людських зацікавлень і уподобань, знайомить із незвичними, нетривіальними формами художнього мислення, збагачує нас духовно, робить уважнішими до скарбів людської мудрості [11, с.4]. Тому сутність літературних явищ нового й новітнього періодів можна осмислити тільки через аналіз їхньої генези, через систему зв'язків з попередніми епохами розвитку. А без ретроспективи цього не досягти. Втрата історичних оберегів й родовідного коріння призводить до гибелі історичної пам'яті нації [12, с.4].

Відновлення історичної пам'яті, виховання національної самосвідомості, утвердження національної гідності неможливо без наполегливого і систематичного вивчення пам'яток давнини – основного джерела знань про минуле нашого народу [11, с. 4].

Аналіз досліджень. Проблему викладання давньої української літератури у школі розглядали Ф.М.Поліщук, В.О.Соболь, Б.Степанишин, Ю.А.Ісиченко, М.М.Сулима та інші.

В той же час на регіональному рівні ця проблема вивчена недостатньо. Окрім того, сучасне літературознавство краю має ряд здобутків у вивченні давньої літератури.

Важливо зазначити, що найповніший систематизований огляд літератури Закарпаття від найдавніших часів до кінця XVIII ст. добре висвітлено у працях В.Л.Микитася [4; 5] і О.Мишанича [6]. Окремо слід зауважити і про малодоступні для сучасного вчителя, але надзвичайно цінні літературознавчі студії 30-х років минулого століття. Це твори Ю.Яворського [13], В.Недзельського [7], Є.Бірчака [1], а також матеріали давніших досліджень – П.Феєрчака, Є.Сабова, Ф.Арістова, Г.Стрипського, О.Петрова, І.Франка.

Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою у розробці нових підходів до вивчення літератури рідного

краю у сучасній школі.

Мета статті полягає у визначенні методичних особливостей вивчення давньої літератури Закарпаття у сучасній школі. Для досягнення мети слід було виконати наступні завдання: а) з'ясувати питання про періодизацію давньої літератури Закарпаття; б) здійснити загальний огляд пам'яток вказаного періоду в історико-культурній площині; в) виокремити методичні особливості вивчення давньої літератури рідного краю у сучасній школі.

Виклад основного матеріалу. Стосовно питання періодизації давньої літератури, то за традиційною класифікацією вказаний період обмежується хронологічними рамками – від дохристиянських часів до кінця XVIII ст. Але розвиток літературного процесу на наших землях має ряд особливостей, що підкреслювали у літературно-критичних оглядах ряд дослідників. Так Є.Недзельський зазначав: «Карпатороссы вѣками были лишены национальной школы, русской книги... права на пользование роднымъ языкомъ в общественной жизни...» [7, с. 5]. Він виділяв три періоди: «I. Древній» (від початків до кінця XVI ст.), «II.Средній» (XVII-XVIII ст.), «III. Новый» (розпочинався з латино-мадярської епохи). Вважав, що «літературные пам'ятники достовірно карпаторосского происхождения начинаются только съ XVI века», оскільки, на його думку, до зазначеного періоду «обнаружены лишь незначительные фрагменты», «пренебречь» якими було б великою помилкою [7, с.10].

Подібне міркування знаходимо у Ю.Яворського: «До рубежа XVI-XVII вѣковъ... сквозь общій тлѣнь время и бури политическихъ и религиозныхъ до нас дошло лиш нѣсколько отдельныхъ образцовъ» [13, с. 4].

В.Бірчак в огляді «Літературні стремління Підкарпатської Русі» писав: «Письменство країни, яка тепер офіційно називається Підкарпатська Русь, є галуззю українського письменства. В головних обрисах виступають в історії письменства ...ті самі напрями, мотиви, ідеї. Але тому що Підкарпатська Русь весь час жила іншим політичним життям, була залежна від інших політичних та культурних осередків, спостерігаємо на її культурі та її письменстві деякі одмінності» [1, с.5]. У періодизації також виділяв три доби. Перша від початку розвою (XI віку) по XVI вік (розвивається під впливом Сходу – Візантії, Болгарії й Сербії, твори мають характер релігійний) [1, с.9]. Друга – від XVI ст. до 1798 року. В цій добі, зазначає автор, «...головно при кінці XVI в XVII і XVIII в. – появляються на Підкарпатській Русі твори писані народною мовою з домішкою церковно-слов'янської. Зміст письменства переважно релігійний, хоч побіч релігійних творів появляються світські» [1, с.10]. Третя доба, як доводить дослідник, «зачинається 1919 роком... коли прилучено Підкарпатську Русь до Чехословацької республіки. В добі по 1919 р. зачинається відродження народної літератури в мові і в мотивах» [1, с.11].

Сучасний літературознавець О.Мишанич період давнього письменства на Закарпатті також обмежує кінцем XVI ст. З цього часу, на його думку, збереглася лише незначна кількість писаних пам'яток – в основному богослужбених книг, які були здебільшого переписані з старих київських рукописів. Мова цих пам'яток – церковно-слов'янська з незначною кількістю місцевих фонетичних, морфологічних і лексичних ознак [6, с.41]. Середній період, як зазначав до-

слідник, тривав аж до половини XIX століття.

Таким чином, до давньої літератури віднесемо пам'ятки, писані на Закарпатті з XIV по XVI ст. включно. Тобто, письменство старого періоду, що, за словами Ю.Яворського, – «...словно розсыпъ однородных камушков мозаики, внимательно их подобрать и надлежашче осознать вмѣстѣ – можно положительно установить», що ця писемність не так вже і «однообразна и бѣдна, как это представляется» [13, с.4].

Крім того, 2-3 фрагменти із давніх пам'яток пропонуємо винести для текстуального опрацювання. Бо відомо ж, що коли вивчення літератури як мистецтва слова не ґрунтується на конкретній художній словесній пластичності, то і найширший, найприскіпливіший огляд не збудить в уяві слухача «адекватного пластичного образу-картини, а значить – не викреше жодної іскри почуття, не ідентифікує відтворюючої уяви» [12, с.10].

Зауважимо, що уроки літератури рідного краю доцільно проводити у формі лекції, поєднуючи її з іншими методами і прийомами – бесідою, виступами учнів з повідомленнями і рефератами. Вивчення літератури давнього періоду ґрунтується на засадах інтегративного підходу до навчання, адже його розуміння пов'язане із відтворенням образів відповідного історичного, культурного, релігійного, соціально-психологічного аспектів виокремленого періоду. Як слушно зауважив Є.Недзельський: «...література кожного народу починається съ исторического обозрения» [7, с.6]. Тому огляд пам'яток давністики (Б.Степанишин) передбачає особливу організацію і структурування навчального матеріалу.

Окремо варто виділити роботу над термінологічним апаратом: адже це складні для сприйняття учнями поняття: «періодизація давньої літератури», «оригінальна і перекладна література», «псалтир», «апокрифічна література», «полемічні трактати». Окрім того, слід передбачити час на з'ясування сутності нових понять, що здебільшого стосуються богослужбової літератури: «устав», «мінея», «літургікон», «октоїхи» та інші, усвідомлення яких допоможе повноцінно і глибоко сприйняти пам'ятки давнього письменства.

Як ми зазначали, що з XIV-XVI ст. збереглася незначна кількість рукописів, писаних пам'яток богослужбової літератури. Певний інтерес в учнів викличе повідомлення про давні рукописні пам'ятки, написані на пергаменті: Мукачівські та Імстичівські уривки з євангелій і міней XII-XIV ст. [5] та «Мукачівський псалтир» і «Ужгородський полу-став» (XIV-XVст.). Слід зауважити, що пам'яток, написаних на пергаменті, крім вище згаданих, вченими не виявлено.

Далі у формі розгорнутої розповіді вчитель подає цікаві відомості про «Мукачівський псалтир» і «Ужгородський полу-став». Для підвищення ефективності роботи використовуємо мультимедійні засоби для перегляду фотографій, оригінальних текстових матеріалів.

«Мукачівський псалтир» досліджував І.І.Соколов. В.Бірчак висловлював припущення, що «що ця книжка не була написана на Підкарпатській Русі, а занесена» [1, с.11]. В.Л.Микитась здійснив опис пам'ятки [4, с.21], і висловлював думку про те, що пам'ятка могла бути переписана у Грушівському монастирі, принагідно зауважуючи – «...ця

рукописна пергаментна книга, прикрашена надзвичайно гарними як на свій час кольоровими орнаментами та заставками, із своїм чітким півустановним письмом користувалася в краї популярністю та належить до кращих здобутків нашої давньої культури» [5, с.69].

Пергаментний рукопис «Ужгородський полу-став» (207 аркушів) [4] зацікавив багатьох учених і в першу чергу, як зазначає В.Л.Микитась, О.Колесу, який подав детальний опис пам'ятки у праці «Ужгородський полу-став у пергаментовій рукописі XIX в.» (Львів, 1925). Зокрема дослідник вказує, що рукопис був створений не раніше середини і не пізніше кінця XIV ст. і «представляє мішаний тип півустанову, що розвинувся на українських, особливо західноукраїнських землях на давнішій основі» [5, с.69]. «Ужгородський полу-став», написаний на пергаменті високої якості, ймовірно був щоденною підручною книгою ченців Грушевського монастиря – таку думку підтримує більшість дослідників.

Інша найдавніша пам'ятка XV ст. – «Закарпатське або Королівське євангеліє» 1401 року, яке зберігається в Закарпатському краєзнавчому музеї. Про цю рукописну книгу вперше повідомив В.Пронін. В.Микитась, описуючи пам'ятку, зазначає, що незважаючи на велику давність, до цього часу збереглися кольорові заставки і орнаменти, виконані дуже яскравою кіновар'ю, лазур'ю, зеленню і бронзою [4, с.8]. За змістом книга є канонізованим євангелієм. Мова пам'ятки церковнослов'янська, але з багатьма елементами східнослов'янської мови, власне української, яка вже «вривалася» у писані пам'ятки [5, с.72]. Тому, як вважає Микитась, «згадане євангеліє має більшу вагу за Пересопницьке (1556 -1561), бо воно переписане на півтора століття раніше, і повинно привернути чільнішу увагу мовознавців» [5, с. 73].

Із давніх перекладних пам'яток XV-XVI ст. закарпатського походження слід згадати велику кількість різноманітних міней, євангелій, тріодей, апостолів, прологів, збірників тощо. В Закарпатському музеї та в рукописному відділі бібліотеки Ужгородського університету є мінеї 1500-1566 рр., а також із десятків інших міней XVI ст., стільки ж євангелій, тріодей, апостолів; крім того, є там октоїхи, літургікони, служебники, молитвослови й інші рукописні богословські книги XVI-XVII ст. із цікавими пограничними записами [5, с.76].

До найдавніших народно-літературних пам'яток Закарпаття XVI ст. дослідники відносять «Герляхівський тлумачний апостол», «Тереблянський пролог» і «Торунський збірник». «Герляхівський тлумачний апостол», написаний чи переписаний у кінці XVI ст., складається не тільки з апостольських читань, але й із цікавих учительних тлумачень, які написані закарпатським діалектом [13].

Слід зауважити, що текстуально, як на нашу думку, можна опрацювати «Притчу о слѣпцѣх и хромцѣх» (із «Тереблянського пролога») у перекладі на українську мову.

Та найціннішим серед закарпатських збірників кінця XVI – початку XVII ст. вважається «Торунський збірник», яким захоплювався І.Франко. Цікавим із цього збірника, як на наш погляд, є «Колядник – прогностик по днямь Рождества» [13, с.113], уривки якого також можна запропонувати учням для текстуального опрацювання.

Відомі на Закарпатті, як зазначають вчені-літерату-

рознавці, твори полемічного письменства: «Послание об исхождении св. Духа Василия пресвитера Никольского от Дольняя Руси», що було широко розповсюджене у багатьох руських списках; збірник богословсько-полемічних статей 1598 року під назвою «Догматика» [10, с. 49] (опублікований уривок) і «Послаение ко св. отцем Горы Афонской от православных вьры Россійской и земель угорской христиан» 1534 року. Назване послання є дуже важливим фактом, який вказує на безпосереднє спілкування закарпатців із монахами Афонських монастирів [5, с.86].

Далі вчитель подає загальні відомості про оригінальне літописання на Закарпатті, відоме з кінця XV ст.: «Мукачівський літопис» (хронологія монастиря на Чернечій горі) і «Краткое лѣтословіе о монастыри чина св. Василия Великого на горѣ Чернецкой сущем, еже показует в котрое лѣто начал ся, кто в нем игуменом был, что достопамятного под каждым сталося, от лѣта 1458 изобретенное в листохранилищи монастыря Мукачевского» (події від 1399 до 1871 рр.) [5, с.88] (про названі літописи, як зазначають вчені, існує чимало суперечок, тому що оригінали не збереглися).

Унікальна пам'ятка XVI-XVII ст. – слово-напуття старого Горзова – «Слово единого старого карпаторуського бояра именем Горзова XVI столетия сыну своему, отходящему на войну для изгнания турков из отечества», про яке вперше згадав і звідкись переписав, за твердженням В.Л.Микитася, відомий закарпатський граматист І.Фогорашій-Бережанин [5, с.88]. За жанром «Слово...» Горзова подібне до «Почучення» Володимира Мономаха. Батько дає сину поради, вибирає йому бойового коня, добирає слуг, благословляє перед важкою дорогою: «Бог да благословить твои поступки, а я щирою молитвою и желанем добрым, буду ти на

помощ. Иди и за нашу волность и слободу или погинь, или с нев славен и предком твоім равен повернися» [5, с.89]. Сумнів у вчених викликає датування пам'ятки, тому вірогідніше, що «Слово...» було написане пізніше XVI ст. [5, с.90]. Оскільки мова твору проста, зрозуміла, то пропонуємо вказану пам'ятку опрацювати текстуально.

Словесник чітко наголошує, що винайдення книгодрукування в Європі (середина XV ст.) сприяло проникненню перших друкованих книг і на Закарпаття. Варто ознайомити учнів із найвідомішими стародруками – «Біблія руская, выложена доктором Франциском Скориною из славного града Полоцка» (Прага, 1517-1519) [4, с. 53] і «Острозька Біблія», які зберігаються в Закарпатському краєзнавчому музеї. Зокрема, учням буде цікаво дізнатися, що на полях «Острозької Біблії» зроблено багато записів, частина з яких належить видатному закарпатському письменнику-полемісту М.Андреллі [4, с.54].

Висновки. Таким чином, з погляду сучасності вище згадані пам'ятки перекладної та окремі фрагменти оригінальної писемності XIV-XVI ст. – неоціненний скарб в історико-культурній спадщині нашого краю. Зазвичай, вони чекають на сучасні скрупульозні дослідження історико-мовознавчого та літературознавчого характеру. Мета уроків, приурочених знайомству учнів із початками письменства на Закарпатті, – дати уявлення про найдавніші книги, пробудити інтерес до культурних реліквій нашого краю, виховувати побожне ставлення до найдавніших творів писемності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із вивченням особливостей викладання літератури Закарпаття XVII-XVIII століть.

Література та джерела

1. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. Факс. вид. / Володимир Бірчак. – Ужгород: Карпати, УВБК «Патент», 1993.
2. Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах / Дмитро Данилюк. – Ужгород, 1997. – 290 с.
3. Децик Г.Д. Програма з літератури рідного краю для загальноосвітніх шкіл Закарпаття / Г.Д.Децик, Н.Й.Рєбрик. – Ужгород: Гражда, 2007.
4. Микитася В.Л. Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею: Опис і каталог / Василь Лазаревич Микитася. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, Ч.2. – 1964. – 84 с.
5. Микитася В.Л. Давня література Закарпаття: Нариси літератури Закарпаття доби феодалізму / Василь Лазаревич Микитася. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1968. – 255 с.
6. Мишанич О. Література Закарпаття XVII-XVIII століть / Олекса Мишанич. – К.: Наукова думка, 1964. – 116 с.
7. Недзельський Е. Очерк карпаторусской литературы / Евгений Недзельский. – Ужгород: Школьная помощь, 1932. – 289 с.
8. Поліщук Ф.М. Вивчення давньої літератури у 8 класі / Федір Микитович Поліщук. – К.: Радянська школа, 1984. – 104 с.
9. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література: 5-12 класи. – К.-Ірпінь: Перун, 2005.
10. Сабов Є. Христоматія церковно-славянських и угро-руських літературнихъ памятникъ / Євменій Сабов. – Унгарь, 1893.
11. Соболев В.О. З глибини віків: Вивчення давньої української літератури в школі: Посібник для вчителя / Валентина Олександрівна Соболев. – К: Зодіак-ЕКО, 1995. – 198 с.
12. Степанишин Б.І. Давня українська література в школі / Борис Ількович Степанишин. – К.: Либідь, 2000.
13. Яворский Ю.А. Новые рукописные находки въ области старинной карпаторусской писменности XVI-XVIII вѣков / Юрий Алексеевич Яворский. – Прага, 1931.

У статті розглядаються особливості викладання літератури давнього періоду Закарпаття в сучасній школі. Зроблено короткий огляд перших давніх рукописів XIV–XVI століть. Запропоновано методичні рекомендації, щодо використання давніх пам'яток у процесі вивчення літератури рідного краю в школі.

Ключові слова: література давнього періоду Закарпаття, використання давніх пам'яток на уроках літератури

В статье рассматриваются особенности преподавания литературы древнего периода Закарпатья в современной школе. Сделан краткий обзор первых древних рукописей XIV–XVI столетий. Предложены методические рекомендации, касающиеся использования древней литературы в процессе изучения литературы родного края в школе.

Ключевые слова: литература древнего периода Закарпатья, использование древних рукописей на уроках литературы.

The author of the article has considered the issues of peculiarities of teaching literature of the ancient period of Zakarpattia in the contemporary schools. The short review of the first written works dated by the XIV–XVI centuries has been provided. Methodical recommendations have been given in relation to making use of literature of the ancient period in the process of studying literature of the native area.

Key words: literature of the ancient period of Zakarpattia, making use of literature of the ancient period in the process of learning literature of the native area.